

Rahmi Yaran'ın borcun gecikmesi (temerrüd) hakkındaki bu eseri, konuyla ilgili İslâm hukukunun klasik kaynaklarında ve İslâm hukuk doktrinlerinde mevcut olan görüşleri ilmi ciddiyet içerisinde tespit eden ve bazan da bu görüşlerle ilgili tercihlerde bulunan bir çalışma olup konuyla ilgili önemli bir ihtiyaca cevap vermektedir. Zira, bütün hukuk sistemleri akitlerle ilgili düzenlemelerde daha ilk baştan, mümkün olduğunca akdin ihlaline fırsat vermeyecek esasları tesbit etmeye çalışmalarına rağmen, hayat münasebetlerinde olaylar bazan hukuk kurallarında ve kitaplarında yazıldığından çok farklı şekillerde tecelli edebilmektedir. Bu çerçevede, bazan çok iyi niyetli kimselerin dahi borçlarını vaktinde ifa edemedikleri görülmüştür. Dolayısıyla borçlu ve alacaklının borç ve alacağın ifasını geciktirmeleri ile ilgili bu eser önemli bir iktisadî problemeye cevap niteliğindedir.

Ferhat Koca

Rethinking Tradition in Modern Islamic Thought

Daniel W. Brown

Cambridge University Press, Cambridge 1996, 185 sayfa.

Çağdaş İslâm düşüncesinde hadisin ve sünnetin yeniden ele alınmasını inceleyen *Rethinking Tradition in Modern Islamic Thought*, Fazlurrahman'ın önerisi ile Chicago Üniversitesi'nde tamamlanan bir doktora tezinin kitaplaştırılmasıdır. Fazlurrahman, konunun seçilmesinde ve eserin hazırlanmasında yazara ilham kaynağı olması yanında, fikirlerine yer verilmesiyle de çalışma açısından oldukça önem arz etmektedir.

Yazar, "İslâm'ın yeniden ihyası" düşüncesinin sünnetin otoritesine karşı ilk hareketi başlattığını ileri sürmekte ve modernizm ile gelenekselcilik, vahiy ve akıl arasında süren mücadelede sünnet tartışmalarının en merkezî konumda olduğunu savunmaktadır (s. 1-2). Bunlar doğru olmakla birlikte, bu tartışmaların modern anlamda başlangıcının Batı düşüncesinden bağlantısız düşünülmesi imkânsızdır.

Yazar yine, bütün büyük geleneklerde olduğu gibi, çağdaş müslümanların da geleneklerini devam eden bir "yeniden düşünme" sürecine tabi tuttuklarını söylüyor ki, bu onun söz konusu ettiği oranda yaygın bir tavır değildir. Yeniden düşünme süreci zaman zaman popüler seviyede gerçekleşse de, esas itibarıyla sınırlı bir entelektüel çevrede ve daha çok teorik bağlamda yapılmaktadır. Geleniğin bütünü ile tartışılmasını savunanlar, kendileri gibi düşünen Batılılara göre buldukları noktayı tam olarak tespit etmedikleri için geniş kitleler tarafından kabullenme problemleri yaşamaktadırlar.

Bu çalışmada Brown, XIX. ve XX. yüzyılda değişen şartlar altında müslümanların sosyal ve hukukî ilkelerini yorumlamaları bağlamında sünnete nasıl yaklaştıklarını ortaya koymaya çalışmıştır. Eserde ferdi veya kolektif olarak ortaya atılan görüşlerin hangi şartlar altında zuhur ettiği tespit edilmeye ve sünnet hakkında teolojik, tarihi

ve metodolojik olarak ileri sürülen görüşlerin muhteva analizi yapılmaya çalışılmıştır. Yöntem olarak, modernist düşüncenin önde gelen şahsiyetlerinin düşüncelerini incelemekle birlikte, konuyu daha çok "düşünce ekolleri" bağlamında ele almayı tercih etmiş, öne çıkan şahsiyetleri de genel düşünceye katkısı oranında konu edinmiştir. Bununla birlikte ortaya atılan fikirlerin ilham kaynağı veya etkilendiği çevreler üzerinde fazla durmamıştır. Konuları ele alırken, en çok tartışmaya mevzu olanlar üzerinde yoğunlaşmıştır.

Yazar, inceleyeceği kişi ve çalışmalarını müslümanlar arasında bulunanlarla sınırlı tutmuştur. Buna göre tartışmalar, Mısır'da Dr. Tevfik Sıdkı'nın *Menâr* (cilt IX, s. 515-524) dergisinde 1906'da yayımlanan bir makalesi, Ebû Reyve'nin *'Advâ 'ale's-sünneti'l-Muhammediyye'si* (Kahire 1958) ve uzun bir aradan sonra sünnet tartışmalarını yeniden gündeme getiren Muhammed Gazzâlî'nin *es-Sünnetü'n-Nebeviyye'si* (Kahire 1989) üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Ayrıca Mısır'daki sünnet tartışmaları çerçevesinde temel kaynak olarak çağdaş yahudi şarkiyatçı G. H. A. Juynboll'un *The Authenticity of Tradition Literature: Discussions in Modern Egypt* (Leiden 1969) isimli eserini kullanmıştır.

Hint alt kıtası ile ilgili olarak konu daha çok hadis-karşıtı ekolün eserleri bağlamında ele alınmıştır. Yazar alt kıtadaki tartışmaları "münkirin-i hadîs" (hadis inkârcıların) olarak bilinen grubun organizasyonları ve neşrettikleri dergiler çerçevesinde ele almıştır. Bu bağlamda, Hoca Ahmedüddîn, Abdullah Çekrâlevî, Mistrî Muhammed Ramazan ilk nesil; Eslem Cirâcpûrî, Gulam Ahmed Pervîz, Gulam Cîlânî Berk ikinci nesil hadis-karşıtı ekolün önderlerinden olup, hadis/sünnet tartışmalarında fikirlerine sıkça başvurulan kişiler arasında yer almıştır. Öte yandan onların fikrî temellerini oluşturan geçmişteki düşünürler ve Mevdûdî gibi, söz konusu ekolün muhalifi olarak bilinen kimselerin görüşlerine de sık sık işaret edilmiştir.

Bunların dışında yine Pakistan'da faaliyet gösteren İslâm çağdaşçılığını (Islamic modernism) savunan iki kurum, *Institute for Islamic Culture* ve *The Islamic Research Institute* çevresinde yürütülen faaliyetler, neşrettikleri eser ve dergiler ile öne çıkan şahsiyetler çalışmada önemli bir yer işgal etmektedir. Ca'fer Şah Pulvârevî, S. M. Yusuf, Halîfe Abdühakîm ilk; Fazlurrahman da ikinci enstitüde faaliyet gösteren kişiler olarak ele alınmıştır.

Çalışma, Mısır ve Pakistan'da sünnet üzerine ortaya atılan tartışmalara dair ulaşılabildiği kadar kaynaklara dayanmaktadır. Yazarn ifadesiyle, birbirinden tamamen farklı iki İslâm toplumunun sünnet ve değişim konusundaki tutumlarının benzerlikleri ve farklılıklarının incelenmesi, konunun hem daha geniş çerçevede ele alınmasına hem de tartışmaların farklı boyutlarıyla değerlendirilmesine katkıda bulunmuştur. Çalışmanın geneli değerlendirildiği zaman ise, Hz. Peygamber'in sünnetinin tartışılmazlığı, sünnetin taşıyıcısı olarak hadislerin sıhhati ve Hz. Peygamber'in getirdiği Kur'an dışındaki fiil ve sözlerinin vahiy olup olmaması açısından tartışılması gibi konularda, dönemin müslüman entelektüellerinin görüşlerine yoğun olarak temas edildiği görülmektedir.

Birinci bölümde, konuya temel teşkil edeceği düşüncesiyle, ilk dönemde sünnet anlayışının nasıl geliştiği ve böylece sünnete karşı tavırların yeni olmadığı düşüncesi ortaya konulmaya, aynı tartışmaların klâsik İslâm dönemi öncesinde de devam ettiği gösterilmeye çalışılmıştır. Bu dönemdeki sünnet anlayışının Şâfiî öncesi ve sonrası şeklinde ayrılması gerektiği ve Şâfiî'nin önceki anlayışa temelde bir müdahalesinin olduğu iddialarını esas alarak birinci bölümü şekillendiren yazar, bu yaklaşımı tartışmasız kabul etmekte ve Fazlurrahman'ın Şâfiî hakkındaki "hadis şampiyonluğu" iddialarını destekleyen bir yaklaşım sergilemektedir (s. 7). Yazar, sünnet kavramının İslâm öncesi dönemde, Hz. Peygamber'in sağlığında, Şâfiî öncesinde ve sonrasında hangi anlamlarda kullanıldığını ortaya koymak suretiyle görüşünü desteklemeye çalışmıştır. Bilinen iddiaların bir tekrarı da olsa yazar, Şâfiî öncesindeki sünnet anlayışının klâsik sünnet tanımlamalarından birkaç temel noktadan farklılık arz ettiğini ifade etmiştir. Buna göre ilk dönem müslümanları öncelikle, Hz. Peygamber'in sünnetine halifeler ve ileri gelen sahabe gibi diğer önde gelen müslümanların sünneti karşısında bir üstünlük ve ayrıcalık tanımamıştır. İkinci olarak, bu dönemde müslümanlar her zaman sünneti Hz. Peygamber hakkındaki özel rivayetler olarak görmemişlerdir. Yani hadisler her zaman daha sonraki anlamda sünnetin taşıyıcısı olmamıştır. Bu dönemde pratik uygulamalarında hukukçuların sünnete düşünülüşünden daha esnek yaklaşıtları ileri sürülmektedir. Son olarak yine ilk devir müslümanları dinin temel esasları, özellikle sünnet ve Kur'an arasında kesin bir ayırma gitmemişlerdir. İşte yazara göre Şâfiî'nin "müdahalesi" burada sözü edilen gelişmeleri değiştirmek şeklinde gerçekleşmiştir.

Yazara göre bu değişim süreci, önce diğer sünnetler ile Peygamberî sünnetin ayrılmasıyla, ardından Peygamber sünneti ile Peygamber hadisi arasında bir bağlantı kurulmak ve birincinin ikincisi yerinde kullanılması suretiyle, daha sonra sünnet ve Kur'an arasında bir hiyerarşik delil sıralamasına gidilmesi yoluyla yaşanmıştır. Yazarın ileri sürdüğü argümanlar ve deliller, bilinenlerin tekrarı olup bir yenilik sunmamakta, Ignaz Goldziher, Joseph Schacht ve onlar gibi düşünen bazı modernistlerin iddialarının bir tekrarı olmaktan öteye gidememektedir. Ayrıca Şâfiî sonrasında isnat sisteminin, cerh ve ta'dil yöntemlerinin de onun görüşünü destekleyecek, muhaliflerin bertaraf edilmesi, kendi pozisyonlarının ise güçlendirilmesi doğrultusunda geliştirildiğini iddia etmiştir. Bu anlamda gelinen noktada yazara göre, sünnetin konumuna dair hukukî prensibin değiştirilmeksizin kalmasını temin etmek üzere, kendi içlerinde hadis tenkîdi yöntemlerinin geliştirilmesi ihtiyacı kendiliğinden doğmuş oldu (s. 19-20). Yazar mezheplerin -Hanbelîliğin dışında- büyük ölçüde bu sürecin etkisinde kaldığını, Hanbelîliğin ise diğerleri gibi tam bir mezhep niteliğini kazanmaması dolayısıyla bu gelişmeden etkilenmediğini, bu bağlamda Hanbelîler arasında "ihyâü's-sünne" kavramının önemli bir yerinin olduğunu, bu ekole mensup bazı kimselerin kendi zamanlarında her defasında sünneti yeniden yorumlayabildiklerini, bu yaklaşımın daha sonra XIX. yüzyılın ortalarında sünnetin yeniden ihya edilmesi anlamında bir anlayışa öncülük ettiğini ileri sürmektedir (s. 20).

Sünnete karşı çağdaş muhalefetin ilk defa ortaya çıkışının ele alındığı ikinci bölümde, Batı'nın siyasi ve ekonomik hegemonyasının varlığı, buna karşı İslâm toplumlarının güçsüzlüğünün hukukî ve içtimâî olarak İslâmî bir reformu zorunlu kıldığı

ifade edilmektedir. Söz konusu dönemde özellikle Protestanların gelenek ve dinî metinlere bakışı, Hint alt kıtası başta olmak üzere, sömürgeleştirilen ülkelerde bazı entelektüeller tarafından benimsendi. Yine aynı dönemde müslümanlar gittikçe güç kazanan oryantalist bakış açısı ve onların hadis literatürüne eleştirel yaklaşımları ile yüz yüze geldiler. Bununla birlikte yazar, hadise karşı geliştirilen eleştiri faaliyetinin doğrudan sömürgecilikle bağlantılı düşünülmesinin büyük hata olacağı kanaatinde. Zira ona göre bundan daha önce XVIII. ve XIX. yüzyıllarda ortaya çıkan yenilikçi ekoller, benzeri hareketlerin öncülüğünü yapmıştır.

Daha sonra hadise eleştirel yaklaşımın temelini Batı ile İslâm toplumlarının karşılaşması sonucu ortaya çıkmadığını, bu anlayışın kaynağının İslâm toplumu içerisindeki öncülerinin XVIII. ve XIX. yüzyıl reform hareketleri olduğunu ispatlamak üzere bu hareketlerin yenilikçi yönlerini ve hadis merkezli ihya hareketlerini öne çıkarmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Şah Veliyyullah (1702-1762), Muhammed eş-Şevkânî (1760-1834), Sıddık Hasan Han (1832-1890) ve onların devamı niteliğinde sayılabilecek hareketlere geniş şekilde yer verilmiştir.

Yazar bunların ardından, Hint alt kıtasında sünnet karşıtı hareketlerin ortaya çıkışını, A. Sprenger (ö. 1893), W. Muir (1819-1905) ve C. Pfander (1803-1865) gibi bölgeye gelen ilk oryantalistler ve misyonerlerle de bağlantısını kurarak Seyyid Ahmed Han'ın ve başlattığı hareketin konu ile ilgili görüşlerini ele almıştır. Ahmed Han'ın öncelikle hadis tenkit yöntemlerini Kitâb-ı Mukaddes tetkiklerinde kullanarak işe başladığını, daha sonra da Batı'dan öğrendiği tarihi tenkit yöntemlerini hadislere uyguladığını, yine onun Kur'an öncesi dinî metinler ile hadis arasında bir paralellik kurduğunu, dolayısıyla Kur'an ile sünneti ayırdığını, incelediği metinlerin muhtevasını dinî ve dünyevî diye ayırma tabii tuttuğunu, metinlerin doğruluğu veya yanlışlığının bizzat muhtevaları ile ilgili olacağını, hadislerin lafızları ile değil mânâları ile rivayet edildiğini söylediğini ifade etmiş ve Muir'in sözlerini de iktibas ederek aralarındaki benzerliğe dikkat çekmiştir (s. 34-37). Aynı dönemde Mısır'da Abduh'un sünnet tartışmalarına katkıda bulunduğunu, ancak onun daha dikkatli bir şekilde tartışmaları sürdürdüğünü belirten yazar, Abduh'un sadece mütevatir hadisleri bağlayıcı kabul ettiğini, özellikle tefsir kaynaklarındaki isrâîlî rivayetler ve fiten hadislerini gündeme getirerek konuyu ele aldığını ifade etmektedir.

İlk dönem sayılabilecek bu safhanın ardından alt kıtada tartışmaların Ehl-i Kur'an taraftarlarıncaya sadece Kur'an vurgusu bağlamında sürdürüldüğünü anlatan yazar, bu çevrenin yayın organı Tulûî İslâm dergisinde yazan bazı kimselerin konu ile ilgili görüşlerine işarette bulunmuş, Abduh'un başlattığı hareketin ise *Menâr* dergisi etrafında Reşid Rıza ve arkadaşlarının önderliğinde devam ettiğini belirtmiştir. Reşid Rıza ile birlikte Mısır yenilikçilik hareketinin kısmen daha selefiyeci bir yaklaşım içerisinde olduğunu ifade eden yazar, o dönemde de ulemânın pasifliği, içtihat ve taklit tartışmaları gibi konular üzerinde yoğunlukla durulduğunu, hadislerin ise daha çok haber-i vâhid tartışmaları ve hadis literatürünün Hz. Peygamber ile gerçek bir irtibatının bulunup bulunmadığı bağlamında eleştiri konusu edildiğini; Hint bölgesindeki ehl-i Kur'an hareketine paralel bir şekilde Tefvîk Sıdkı ve Ebu Reyve

gibi sınırlı sayıdaki yazarların öncülüğündeki hadis karşıtı hareketin sünnet tartışmalarında önemli rol oynadığını tespit etmiştir.

Çalışmayı Ehl-i Hadis, Ehl-i Kur'an ve Mahmud Ebu Reyze gibi değişik grup ve kişiler çerçevesinde yapmış olmakla birlikte, yazar her bir kişi veya grubun mevcut sosyal ve hukukî reformları benimsemek üzere sünnetin konumunu yeniden değerlendiren ihtiyaçlara cevap verebilecek mantıkî, kabul edilebilir bir sistem geliştirmeye çalıştıklarına ve sünnete karşı eleştirel tutumlarının buna benzer gerekçelere dayandığına işaret etmiş, bu şekilde eleştirilerin "ithal" tartışmalar olmayıp zorunlulukların bir sonucu olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.

Kısmen sünnet tartışmalarına giriş mahiyetindeki bu iki bölümün ardından Hz. Peygamber'in dinî, siyasi vb. alanlarda otoritesinin sürekliliği, onun ilâhî olarak hatadan münezzehe olması ve Kur'an dışındaki fiil ve davranışlarının durumunu ele almak üzere, "Vahyin Sınırları" başlığını verdiği üçüncü bölümde, işaret edilen bölgelerdeki ekoller ve kişiler bağlamında Kur'an ile birlikte geçen hikmet ve zikir kelimelerinin anlamı üzerine yapılan tartışmalar, vahy-i metluv ve vahy-i gayri metluv terimleri çerçevesinde Kur'an-sünnet ilişkisi ve sünnetin vahiy içerip içermediği; sünnetin tefsirî fonksiyonu, Kur'an'da mücmel bırakılan hususların açıklanmasında sünnete ihtiyaç olup olmadığı gibi konular üzerinde durmuştur. Kur'an'ın ancak Kur'an ile tefsir edebileceği; sünnetin dışlanması gerektiği düşüncesinde olanların temel iddialarının sünnetin Kur'an gibi bir güvenilirliğinin bulunmadığı, hadislerin yazılmasının yasaklandığı, mânen rivayet edildiği ve Kur'an'da sünnetin mutlaka dikkate alınması gibi bir delil bulunmadığı düşüncesine dayandığını ifade etmiştir (s. 43-59).

Hz. Peygamber'in göğsünün açılmasını tasvir eden rivayet ile başladığı dördüncü bölümde ise yazar, bu hadiseyi Şamanizm'deki tipik başlangıç hikayelerine benzetmiş ve burada Hz. Peygamber'in otoritesinin mahiyetini kısmen kelâmî bağlamda geniş bir şekilde ele almıştır. Burada öncelikle ismet kavramı ve peygamberlerin mâsumiyetine dair görüşleri incelemiş ve XIX. yüzyılda ortaya çıkan, bağlayıcı olan ve olmayan sünnet ayınımına dikkat çekmiştir. Böyle bir tasnifin sonunda sünnet-i âdiye ve sünnet-i Hüda şeklinde bir tasnif yapılmış; vahyî konularda Hz. Peygamber'in hata edemeyeceği ifade edilerek diğer tasarrufları bundan ayrılmıştır. Sonuçta da Peygamber'in kişiliği, insan olması ve peygamber olması diye ikiye ayrılmış; insan olarak yaptıkları da en iyi ihtimalle mendup olarak nitelendirilmiştir (s. 62). Kısmen klâsik dönemde yapılan tasniflerden de hareketle ulaşılan bu sonuç, Hz. Peygamber'in tasarruflarının tasnifi tartışmalarını beraberinde getirmekle birlikte, sınırlı bir kesim dışında yaygın biçimde kabul edilmiştir. Daha sonra da Hz. Peygamber'in insanî tarafına yapılan bu vurgular, bazı noktalardan onu sıradan bir insan ve postacı konumuna indirmeye kadar devam etmiş ve Ehl-i Kur'an ekolü yanlıları ve Tefvik Sıdkı gibi düşünen kimseler, bütünü ile sünneti ilk nesil müslümanlar için geçerli bir unsur kabul eder hale gelmişlerdir. Hatta Hz. Peygamber'in siyasi fonksiyonu, içti-hatları, emir ve talimatları peygamberlik görevinden tamamen bağımsız kabul edilmiştir. Bu aşırı yaklaşımların yanında, daha mütedil bir çizgi izleyen Mevdûdî'nin ve öncülüğünü ettiği hareketin sünnetin konumu hakkındaki fikirlerini ele alan yazar,

onun yaklaşımını Ehl-i Kur'an cemaati ile Ehl-i sünnetin bakışı arasında bir konumda bulunduğunu ifade etmiş ve onun yukarıda geçen konulara dair görüşleri üzerinde durmuştur.

Metodolojiye dair tartışmaların ele alındığı ve çalışmanın en kapsamlı kısmını teşkil eden beşinci bölümde yazar, hadislerin güvenilirliği ve bunları tespit şartları, tedvin ve rivayeti, sahâbenin adâleti, isnat sistemi, senet tenkidinin yeterliliği, hadis sünnet ayırımı gibi temel konular üzerinde durmuştur. Sünnetin bir otorite olarak kabul edilmesi durumunda, hangi hadislerin itimada elverişli olup olmadığı hususunda da ilk dönem klâsik hadis münekkithlerinin görüşlerinin esas alınması düşüncesinin hakim olduğunu, oysa buna karşı çağdaş dönemde büyük tenkitlerin yöneltildiğini, ancak henüz geniş çapta kabul görmüş bir tenkit yönteminin de geliştirilemediği ifade edilmiştir. Hadise karşı ilk ciddi eleştirilerin Avrupalı araştırmacılar tarafından ortaya atıldığını, bunun da öncülüğünü Alois Sprenger'in yaptığını; daha sonra William Muir, Ignaz Goldziher ve Joseph Schacht gibi kimselerin onu takip ettiğini (s. 84), Seyyid Ahmed Han gibi müslümanların da birçok noktada bunların kanaatlerine katıldığını ifade etmiştir.

Sahabenin adâletinin tartışıldığı bir sonraki kısımda ise, adâlet kavramı ile Hz. Peygamber'in ismeti kavramı arasında benzerlik kurulmaya çalışılmış, sahabenin tamamının âdil olması tartışmalarında, "Men kezebe" hadisinin ifade ettiği anlam, sahabenin bir birini tenkidi, tesebbüt ve iksâr konularındaki tavırları üzerinde durularak karşı argümanlara işaret edilmiştir. Hadis rivayeti konusunda da temelde Batılı araştırmacıların yaklaşımı bağlamında yöneltilen eleştirileri ele almış ve uydurulduğu söylenen hadis sayılarını vererek bu konudaki şüpheleri dile getirmiştir (s. 95-96).

Hadisler olmaksızın sünnetin olup olmayacağı konusunda ise, iki kavram arasında zorunlu bir ilişkinin bulunmadığı kanaatini benimseyen çağdaş yazarların görüşleri ele alınarak bu düşüncenin Şafî muhalifi bazı kimselerle ilgisi üzerinde durulmuştur. Daha çok Fazlurrahman'ın görüşlerini ele aldığı bu kısımda yazar, yaşayan sünnet icmâ ve içtihat hadis arasında bir paralellik kurmaya çalışmıştır.

Ayrıca klâsik İslâmî ilimler döneminde hadis ve sünnet arasında kurulan doğru-yanlış bağlantısı ve hadisin tarihselliği hususundaki iddiaları, bu iddiaları reddetmek üzere ortaya konulan çabaları ve hadis hakkındaki şüphelerini de korumak kaydı ile orta yolu benimseyen bir çözüm bulmaya yönelik gayretleri incelemiştir. Hadisin tarihselliğine karşı sergilenen tutumların çoğu kere gerçek tarihî argümanlardan hareketle ileri sürülmediğini, daha ziyade inanca dayalı bir tepki olduğunu ifade etmiştir. Bazıları kendi durumlarını desteklemeyen hadislerle karşılaştıklarında ise, yazara göre, en kolay yol olarak onun tarihiliğini inkâr etme yolunu tercih etmiştir. Yazar buna benzer durumlara dair örnekler de vermiştir.

Sünnet ve İslâmî anlamda yeniden ihya konusunun ele alındığı altıncı bölümde ise, yoğun biçimde Muhammed Gazzâlî, Yûsuf el-Kardâvî, Mevdûdî gibi düşünürlerin fikirleri üzerinde durmuş; zaman zaman da Şiblî ve Reşid Rızâ'nın, modern tartışmalar bağlamında, görüşlerine temas etmiştir. Öncelikle sahih hadiste aranan beş şarta işaret ederek başladığı bu bölümde yazar, istenen şartları taşıyıp taşıyamama

açısından Muhammed Gazzâlî'nin fikirlerini temelde muhaddis fakih çatışmasına bina ettiğine dikkat çekmiştir. Tartışmalar bağlamında onun fıkıhçılar lehinde görüş beyan ettiğine; hadisçiler senede önem verirken, fakihlerin muhteva veya metin ile ilgilendiklerine; rivayetin lafızlarına değil, mânâsına önem verdiklerine işaret etmiştir. Yazar yine Gazzâlî'nin sünnetin sıhhati için ileri sürdüğü Kur'an ile uyumlu olması, onun sınırları içinde kalması gerektiği düşüncesini de ele almıştır. Gazzâlî'nin, te'vili zor hadisleri inkâr ve onları mevzû olmakla itham ettiğine dikkat çeken (s. 118) yazar, buna karşı ihya geleneğinin bir diğer temsilcisi Kardâvî'nin ise daha dengeli ve mutedil bir yol izlediğini ifade etmiş, ayrıca onun sünneti daha çok Kur'an'ın yaşayan yorumu olması yönüyle öne çıkardığını vurgulamıştır.

Bu dönemde ele alınan ihyacı geleneğin önde gelenlerine göre sünnet, Kur'an ile hiçbir açıdan denk değildir. Hint alt kıtasında özellikle "Gerçek fakih nasıl olmalı?" sorusu ele alınırken Mevdûdî'nin, "Gerçek fakih Kur'an ve Sünnet ile ilgili olmayan konularda hüküm verirken, bu durumda Peygamber olsaydı ne yapardı, sorusunu sormalıdır" şeklindeki görüşüne işaret etmiştir. Burada Mevdûdî'nin işaret ettiği husus, Hz. Peygamber'in mizacı ile hallenmenin gerekliliği, hadislerin değerlendirilmesinde basîretli olunması ile de alakalıdır (s. 126-128).

Özellikle son bölümde yazarın ihyacı geleneğe nisbet ettiği kimseleri ele alması, çalışmanın bütünlüğü açısından sağlıklı gözükmemektedir. Zira önceki bölümlerde büyük oranda hadislerin sağlıklı zemine oturmadığı, dolayısıyla delil olamayacağı görüşünü benimseyenleri incelemesi; ardından da yeni-ihyacılar denilebilecek bazı kimselere temas etmesi, bu kimselerin temelde hadisleri kabul etmeleri sebebiyle önceki bölümlerle bütünlük arz etmemektedir.

Yazarın bu bölümde üzerinde durduğu son husus ise, hadislerin hüccetliğini ve sıhhatini tesbitte ve metin tenkidinde aklın rolü konusudur. Bu konuda da Gazzâlî'nin tavrını en açık yol olarak kabul etmiş ve onun çabasını çağdaş ashâbü'l-hadis karşı, mezhepleri savunma olarak değerlendirmiştir.

Değişimin seyrini tasvir ettiği sonuç bölümünde ise yazar, Allah'ın iradesini topluma nasıl yansıttığına, ulemânın kendi döneminde bunu nasıl yorumladığına ve Kur'an ve sünneti anlamada nasıl bir yol takip ettiklerine işaret etmiştir. Modern dönemde ortaya çıkan ulemaya tepki hareketinin de kurumsal olarak takip ettiği seyir, özellikle Pakistan'da "**Kur'an ve Sünnet'in** anayasanın kaynağı" olduğu ifadesinin "İslâm'ın anayasanın kaynağı" olduğu şeklinde değiştirilmesi ile önemli bir noktaya gelmiş, genelde hadler ve recim cezası tartışmaların odağında yer almıştır. Yazarın konumlandırmasına göre, hadis karşıtı hareketler, hadis inkârcılarından yeniden ihyacılar kadar birçok kesim tarafından dile getirilmiştir. Bu bağlamda yazara göre, modernistler tartışmaların ortasında yer almaktadır.

Eseri, az sayıdaki mütehasıs kimseleri bir yana bırakacak olursak, hadis ve sünnet konusunda bilgi birikimine sahip olmayan insanların okuyacak olması ve bazı popüler çalışmalar dışında çalışmada büyük ölçüde hadis karşıtı kesimlerin fikirlerine yoğunluk verilmesi, okuyucularda İslâm'da hadis/sünnetin yeri konusunda olumsuz bir kanaate varmalarına neden olacaktır. Ayrıca çalışmanın çizdiği tablodan, hadisler

üzerinde yeniden düşünmenin “kaçınılmazlığı” sonucu da çıkmaktadır. Halbuki bu yeniden düşünme faaliyeti, çoğu zaman bütün halinde hadislerin devre dışı bırakılması çabası şeklinde sonuçlanmıştır. Bu anlamda yazarın mutedil bir konumda olduğunu düşündüğü İslâm çağdaşlarının fikirleri dahi, çok büyük oranda sünnetin ihmalî tezi ile sonuçlanmıştır.

Sonuç olarak eser, sünnet konusunda Batı’da ve İslâm dünyasında cereyan eden tartışmaları genel anlamda ele alması ve kısmen de olsa iddialara karşı verilen cevapları ihtiva etmesi bakımından önem arz etmektedir. Yazar öncelikle sünnet hakkındaki tartışmalarla, gösterilenin aksine, bazı kişi veya grupların Peygamber’e nispet edilen gerçek otoritenin mirasçıları olduğu şeklinde takdim edilmeye çalışılmasının doğru olmadığını vurgulamıştır. Yine yazar, sünnetle ilgili modern tartışmaların sadece yüzeysel bakılınca Batının, akılcı düşüncenin ya da bazı şarkiyatçıların etkisine açık olduğu iddialarına meydan verdiği, oysa ciddi araştırmacıların sünnet tartışmalarının tarihî temellerinin bulunduğu; modern dönemdeki sünnet tartışmalarının İslâm toplumunda var olan “yeniden ihya” düşüncesine dayandığı sonucuna varmıştır. Onun ulaştığı bu sonuçla, muhteva bakımından hadise ne ölçüde tenkit getirirse getirsin, hadis karşıtlığı toplum içerisinde temelleri/dayanakları bulunan bir hareket kabul edilecek ve bir ölçüde benzeri yaklaşımların meşruiyetini sağlamlaştıracaktır. Halbuki eserde takdim edilen hadis karşıtı düşünceler açısından müsbet bir tavır anlamına gelen böyle bir yaklaşımın, İslâm tarihi boyunca müslümanlar arasında bulunmaması, böyle bir sonuca ulaşmayı imkânsız kılmaktadır.

İbrahim Hatiboğlu

Tetavvuru'l-fikri's-siyâsi's-Şî'î mine's-şûra ilâ velâyeti'l-fakîh

Ahmed el-Kâtib

Dârü's-şûra, London 1997, 448 sayfa.

Hız. Peygamber’den sonra yönetimin Hız. Ali ve soyuna ait olduğu fikri etrafında ortaya çıkıp yayılan Şia, tarihî süreç içinde birçok gruba ayrılmış, her grup kendi görüşlerini temellendirmek üzere değişik anlayışlar geliştirmiştir. İmam sayısını on ikide sınırlayan İsnâaşeriyye Şiası, Abbasî devleti içinde ayrı bir hanedan olan Büveyh Oğulları, XVI. asrın başından itibaren Safevîler ve 1979 yılında Humeyni’nin önderliğinde İran’da iktidarlaşmıştır. Şia’nın siyaset görüşünün nasıl şekillendiği, farklı Şii grupların kendi anlayışlarını nasıl temellendirdikleri, çeşitli dönemlerde Şii âlimlerin mevcut yönetimlere nasıl baktıkları ve İran devriminin üzerine kurulduğu velâyet-i fakîh nazariyesinin klasik Şii anlayışla nasıl bir ilişki sergilediği ilmi çevrelerde müzakere konusu olmuş, birçok eser ve araştırma kaleme alınmıştır.

Tetavvuru'l-fikri's-siyâsi's-Şî'î mine's-şûra ilâ velâyeti'l-fakîh Şii kökenden gelen Ahmed el-Kâtib’in belirtilen sorulara cevap arayan önemli bir çalışmasıdır. Eser kısa sayılabilecek bir mukaddime, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Kendi